

DE ONDERGANG VAN DE SCHOKKER VISSERIJ

door

dr.A. Pieter E. Korver

INLEIDING

In september 1858 nam de regering in Den Haag het besluit om het eiland Schokland te ontruimen en de bewoners elders een goed heenkomen te laten zoeken. In haar toelichting op dit besluit wees het kabinet op de volgende omstandigheden. Schokland was zo klein dat er op het eiland niets van belang verbouwd kon worden. Alle levensmiddelen moesten van elders worden aangevoerd en kostten daardoor meer dan elders. Het enige middel van bestaan was de visserij, maar die was zo sterk achteruit gegaan dat hij al geruime tijd niet voldoende meer opleverde om de bevolking op een fatsoenlijke manier in leven te houden. Gezien die situatie achtte de regering het beter om het eiland te laten ontruimen in de hoop dat de bewoners elders een beter bestaan op konden bouwen.¹

De teloorgang van de Schokker visserij was dus een zeer belangrijke oorzaak van de ontruiming van het eiland die in 1859 zijn beslag kreeg. Dat die bedrijfstak op Schokland in de jaren-1850 geen bestaan meer opleverde, zoals de regering stelde, is eigenaardig, want in diezelfde tijd bloeide de visserij wel in andere Zuiderzeeplaatsen als Urk, Vollenhove, Huizen etc. En de zaak wordt nog vreemder als men bedenkt dat een halve eeuw eerder de vissers van Schokland tot de besten behoorden onder de vissers van de Zuiderzee. Schokland bezat in 1812 met Volendam de grootste vissersvloot in dat gebied. Een vloot die toen veel groter was dan die van Urk. Over de Zuiderzeevloot in het algemeen in die tijd wordt gezegd dat het een snelzeilende, nog jonge vloot was en de visserij van de Zuiderzeeplaatsen heette een gezonde bedrijfstak te zijn die het, in tegenstelling tot die van de Noordzeehavens, kon stellen zonder overheidssubsidies.²

De vissers van de Zuiderzee bevisten niet alleen de Zuiderzee. Een niet onbelangrijk deel van hen hield zich bezig met de

---

¹ Handelingen Tweede Kamer 1858.

² Y.N.Ypma, Geschiedenis van de Zuiderzeevisserij. Amsterdam 1962, p.102.

Noordzeekustvisserij, dat was de visserij langs de Noordzeekust, in de ondiepe kustwateren benoorden de Waddeneilanden en langs de Hollandse kust.³

Die Noordzeekustvisserij was in feite een hoger ontwikkelde bedrijfstak dan de visserij op de Zuiderzee. Dat had natuurlijk te maken met het feit dat het vissen op de Noordzee meer vergde van een schip dan het vissen op de Zuiderzee, en dus grotere en duurdere schepen vereiste. Van de Schokker vissers hield, zo rond 1800, een groot deel zich bezig met de Noordzeekustvisserij.

Bij deze tak van de visserij viste men met netten op platvis en met een beug⁴ op kabeljauw en schelvis. De vis die afkomstig was van deze visserij, kabeljauw, schelvis en schol, noemde men in die tijd *versche vis* of *zeevis*. In Amsterdam e.a. grote steden vond deze *versche vis* gretig aftrek.⁵

Mede dankzij deze betrekkelijk lukratieve Noordzeekustvisserij maakten de meeste vissersplaatsen van de Zuiderzee in de eerste van de helft 19de eeuw een sterke groei door. Zo groeide de visservloot van Urk van 60 schepen in 1812 naar 120 schepen in 1850. Ook de vloot van Marken verdubbelde in die tijd. De vloot van Schokland daarentegen werd in dezelfde periode bijna gehalveerd. Verder namen in 1850 van die 120 schepen van Urk er zo'n 90 deel aan de Noordzeekustvisserij, maar van Schokland, het eiland dat in 1800 nog bij uitstek thuishaven van Noordzeevissers was, waren dat er in 1850 nog maar twee.⁶

Vooraf aan dit laatste gegeven zien we dat de visserij van Schokland in de jaren tussen 1800 en 1850 een enorme achteruitgang heeft doorgemaakt. Dat roept dan ook de vraag op waardoor dat kwam.

DE FRANSE TIJD

Het onderzoek naar het antwoord op die vraag in de Schoklandarchieven in Kampen en Zwolle⁷ leidde al gauw naar de Franse tijd, de periode tussen 1795 en 1813, toen Nederland overheerst en een tijdlang bezet werd door het revolutionaire en Napoleontische Frankrijk. Een Frankrijk dat in die tijd voortdurend in oorlog was met zijn aartsvijand Engeland. Die Frans-Engelse oorlogen nu vormden een groot probleem voor de Neder-

---

³ Die Noordzeekustvisserij moet men weer niet verwarren met de visserij op haring in de open Noordzee of onder de kust van Engeland. Laatstgenoemde tak van visserij werd vooral bedreven vanuit de steden aan de Maas zoals Vlaardingen.

⁴ Een lang lijn voorzien van vishaken.

⁵ J.P. van de Voort, *Vissers van de Noordzee*. Den Haag, 1975

⁶ Ypma, p. 129

⁷ Gemeentearchief Kampen, Nieuw-archief, Gemeente Schokland (afkorting GAK) en Historisch Centrum Overijssel te Zwolle (afkorting HCO).

landse visserij op de Noordzee. Door een economische blokkade van Engeland, het zogeheten Continentaal Stelsel, probeerde Napoleon Engeland op de knieën te krijgen. Om eventuele smokkelhandel tussen het continent en Engeland tegen te gaan wierpen de Fransen allerlei belemmeringen op die een vrije toegang tot de Noordzee moeilijk en bij tijden volkomen onmogelijk maakten. Dat dat erg schadelijk was voor onder meer het bedrijf van de Noordzeekustvissers van de Zuiderzeehavens laat zich raden.

Uiteraard hadden ook de Noordzeekustvissers van Schokland flink te lijden onder Franse maatregelen. In de archiefbronnen we vinden daarvoor veel aanwijzingen. Zo lezen we in een bepaald document uit 1803 hoe in de zomer van dat jaar de hele burgerij van Emmeloord vergaderd was voor het stadhuis om de problemen te bespreken rond de 'geslotene Visscherij in de buitenzee'. Tijdens die vergadering werd besloten om twee vissers van Emmeloord naar Den Haag af te vaardigen om daar bij autoriteiten 'eene vrije Visscherij op de Noordzee te mogen erlangen'⁸.

Een ander voorbeeld dateert van tien jaar later. Toen beklagde de burgemeester van Schokland zich bij de onderprefect in Zwolle over het feit dat de vissers van zijn gemeente niet in staat waren hun brood te verdienen omdat zij de Noordzee niet op konden. Oorlogsschepen op de rede van Tessel beletten de doorgang naar de Noordzee. Vissers die omvoeren om via het zeegat tussen Vlieland en Terschelling de open zee te bereiken vonden ook deze route geblokkeerd. Maar zo'n vijftien schepen per dag werden hier doorgelaten en het aantal wachtende schepen was zo groot dat men maar eens in de veertien dagen aan de beurt was om te passeren. De vissers van Schokland waren volgens de burgemeester dan ook 'grotelijks benadeeld in hun broodwinning' en ootmoedig vroeg hij namens de bewoners van Schokland of het aan de arme vissers vergund mocht worden de Hollandse zeegaten vrij in en uit te varen, opdat zij in staat zouden zijn hun brood te winnen, daar zij anders aan de grootste armoede ten prooi zouden vallen⁹.

Men kan zich indenken dat door al dit soort maatregelen van de Franse bezetters, waardoor de vrije toegang tot de Noordzee sterk bemoeilijkt en soms onmogelijk werd gemaakt, flinke schade werd toegebracht aan de vissers van Schokland en de andere Zuiderzeeplaatsen die voor hun broodwinning afhankelijk waren van een vrije vaart op de Noordzee.

---

⁸ GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 1

⁹ Burgemeester Gillot van Schokland aan onderprefect dd 13 mei 1813, HCO, toegang 23, inventarisnummer 104.

SCHOKKERS ZIJN NOORDZEEKUSTVISSERS

Ik heb nu bij mijn onderzoek de indruk gekregen dat vooral de Schokker vissers te lijden hadden van de steeds terugkerende blokkades van de Noordzee, omdat zij, vermoedelijk in meerdere mate dan de vissers uit andere Zuiderzeehavens, bij uitstek georiënteerd waren op die Noordzeekustvisserij. Aanwijzingen hiervoor, hierboven zijn er al enkele genoemd, ben ik meerdere malen tegengekomen in de archieven over Schokland.

Een curieus voorbeeld daarvan is het volgende. Rond 1800 had men op Schokland soms grote problemen bij het begraven van de doden op het eiland, omdat het vaak voorkwam dat alle volwassen mannen op zee waren, 'vooral des zomers wanneer er zomtijds in veertien dagen geen burghers te Huis zijn'. Met de zee werd hier bedoeld de Noordzee vanwaar men niet na een dag vissen 's avonds alweer thuis kon zijn, zoals wel mogelijk was als men op de Zuiderzee viste. Om dat probleem op te lossen werd in 1804 een nieuw gemeentereglement van kracht waarin het werd verboden om uit te varen als er doden op het eiland waren, op straffe van een boete van 25 gulden¹⁰.

Een ander voorbeeld. In 1812 beklagde de burgemeester van Schokland zich over het feit dat hij bijna nooit kon vergaderen met het gemeentebestuur "omdat de gemeente=raden van Schokland, alle visschers zijnde, daag en nacht in zee zwerven, en van hunne verscheiden de meeste tijd naar Vriesland enz. wegens de Buiten=vischvangst en Visch=negotie afwezig zijn; dus ik niet ieder keer als het nodig is vergaderen kan".¹¹

Een derde voorbeeld. Een paar jaar na het einde van de Franse bezetting gaat men over tot het oprichten van een schutterij op het platteland waaraan ook Schokland manschappen moet leveren. De schout van Schokland schrijft in dat verband aan de militaire autoriteiten in Overijssel dat hij denkt dat er maar weinig Schokkers op zullen komen 'derwijl bijna alle niet te huijs, maar in de Noordzee op de vischvangst zich bevinden'. Het meedoen aan de exercities zou hen teveel tijd gaan kosten, omdat zij dan alleen al twee dagen kwijt zouden zijn aan de reis: 'een dag daar zij van de Noordzee naar huijs moeten reisen' en een dag voor de 'retour=reis naar de Noordzee'¹². Hoe volkomen anders is de situatie bijna vijftig jaar later geworden als de burgemeester van Kampen zich erover beklagt dat er door de vissers van Schokland geen verse zeevis meer in Kampen op de markt wordt gebracht. Indirect heeft hij van de burgemeester van Schokland vernomen dat de oorzaak hiervan gelegen was in de armoede der Schokker vissers welke zo groot was geworden 'dat thans nog slechts twee schuiten in staat waren de zeevisch aantebrengen en de bezitters van dezelve ook

---

¹⁰ GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 1.

¹¹ BURGEMEESTER C.SONDERMAN AAN ONDERPREFECT DD 1 APRIL 1812, HCO, toegang 23, inventarisnummer 48.

¹² Schout van Schokland aan de Militie-Commissaris van het vijfde district dd 10-5-1816, GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 14.

spoedig hun beroep, door gebrek aan middelen tot herstelling dier vaartuigen, zouden moeten laten varen'.¹³

Men kan zich natuurlijk de vraag stellen, zoals een oplettende lezeres dat onlangs aan mij deed, waarom de vissers van Schokland dan niet op de Zuiderzee zijn gaan vissen, toen zij geen toegang meer hadden tot de Noordzee. Dat was echter makkelijker gezegd dan gedaan. De Noordzeekustvisserij waarin de Schokkers bij uitstek bedreven waren was een heel andere tak van bedrijf dan die op de Zuiderzee, met heel andere vissoorten, vistechnieken en vistuig. Men kon dus niet zo maar overstappen van de ene vorm van visserij op de ander.

Zo bestond de Noordzeekustvisserij uit vissen op kabeljauw en schelvis met de beug.¹⁴ De voornaamste vissoorten die op de Zuiderzee werden gevangen waren geheel andere.¹⁵ Het waren haring¹⁶, ansjovis, bot, aal en garnalen. En voor die vissoorten van de Zuiderzee gebruikte men heel ander vistuig: zoals de kuil¹⁷, haringdrijfnetten¹⁸ en aalkubben.¹⁹

Alleen voor de Zuiderzeebot gebruikte men naast netten (die waren van zijde en dus behoorlijk prijzig) ook de beug. Dat was dus een tak van visserij waar de Schokker vissers eventueel op over hadden kunnen schakelen, maar een belemmering was daarbij weer dat de botvisserij veel ervaring vereiste. Ypma schreef hierover:

---

¹³ B&W Kampen aan burgemeester van Schokland dd 20 mrt 1849 no 189, GAK, Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 47, document 83.

¹⁴ De beug is een lange lijn waaraan op regelmatige afstanden dwarslijntjes zijn vastgemaakt met aan het uiteinde haken die voorzien zijn van aas. Het uitzetten van de beug is een lastig karwei, omdat men moet voorkomen dat de lange lijn (van wel een paar honderd meter lang!), met nog eens de vele zijlijntjes met haken er aan, niet in de war raakt. Men moest hierin dus een behoorlijke bedrevenheid hebben.

¹⁵ Zie hiervoor Y.N. Ypma, *Geschiedenis van de Zuiderzeevisserij*. Amsterdam 1962.

¹⁶ De Noordzeeharing was vetter en meer geschikt om in te zouten. De haring van de Zuiderzee was een brakwatervis, die minder vet was en daardoor bij uitstek geschikt voor het roken tot bokking of het bereiden als panharing.

¹⁷ De kuil is een zakvormig sleepnet dat wordt opengespalpt door zware bommen die aan beide zijden van het schip uitsteken om het net bij het slepen over de bodem van de zee open te houden. Vissen met de kuil was een ecologisch onvriendelijke manier van vissen, omdat ook kleinere, jonge vis in het net werd meegevangen. Er waren dan ook altijd veel bezwaren geweest tegen het vissen met de kuil op de Zuiderzee. In de jaren-1880 werd de kuilvisserij sterk aan banden gelegd. Met de kuil viste men vooral op haring, ansjovis en garnalen.

¹⁸ Een haringdrijfnet, zoals de naam al aangeeft vooral gebruikt voor de haringvangst, bestaat uit tien tot twaalf aaneengekoppelde netten, elk twee meter hoog en zo'n tien meter lang, aan de bovenkant van drijvers van kurk voorzien en aan de onderkant met lood verzwaard zodat het net loodrecht in het water hangt. Deze manier van vissen was ecologisch veel duurzamer want alleen de volwassen haring bleef in het net steken, terwijl het jonge grut door de mazen heen zwom.

¹⁹ De kub of aalkorf is een klokvormige tenen mand die werkt als een fuik en die men voorziet van aas om de paling er in te lokken.

Deze visserij vereiste een grote deskundigheid, die ... zelfs op het type visser haar stempel drukte. Botvissers hadden gewoonlijk "iets deftigs" over zich en behoorden veelal tot de beter gesitueerden van hun stand.²⁰

Als de Schokker vissers al over hadden willen stappen van de Noordzeekustvisserij op die op de Zuiderzee dan hadden zij dus in de eerste plaats ander vistuig moeten aanschaffen, en dat net in een tijd dat de grondstoffen hiervoor, zoals touw e.d., peperduur waren geworden; waarom dat was zullen we zo meteen zien. En dat dan bovendien in een tijd waarin hun inkomsten sterk achteruit waren gegaan door de belemmerde toegang tot hun gebruikelijke visgronden. En verder hadden zij zich in korte tijd andere vistechnieken eigen moeten maken die hoorden bij de visserij op de Zuiderzee. Plus dat zij dan ook nog eens hun weg hadden moeten vinden op de afzetmarkten van de Zuiderzeevis, die weer verschilden van die welke zij voor hun kabeljauw en schelvis van de Noordzee gewend waren. Bovendien wist toen niemand van tevoren hoe lang de Franse bezetting en de hinderlijke maatregelen van Napoleon van kracht zouden blijven en of het de moeite waard zou zijn om over te schakelen op andere vismaterialen en andere vistechnieken met alle genoemde problemen van dien.

Een ander probleem dat zich voordeed in de Franse tijd en dat grote schade toebracht aan de visserij, was de schaarste aan vrijwel alle voor de visserij benodigde materialen, van hout en metalen tot en met touw en zeildoek. En het weinige dat er nog te krijgen was, het is daarnet al even aangestipt, was onbetaalbaar geworden. Een van de belangrijkste oorzaken hiervan was natuurlijk dat de oorlogsmarine van Napoleon dit soort goederen en *masse* opslokte zodat er voor de particuliere bedrijven weinig overbleef. De gemeenteraad van Schokland omschreef de problemen in 1812 als volgt in een klaagbrief aan de onderprefect in Zwolle:

"Alles wat de visscher noodig heeft om zijn hanteering voort te zetten is niet dan tot eene verregaande verhoogde prijs te bekomen, zoo dat hier veele lieden zijn welke niet eens hunne broodwinning kunnen uitoeffenen al ware daar ook iets mede te verdienen omdat de noodige middelen onverkrijgbaar zijn."²¹

Ook veel manschappen had de de Franse oorlogsmachine nodig. Veel Zuiderzeevissers moesten als matroos dienen bij de Franse marine. Zo klaagde het gemeentebestuur van Schokland in de daarnet genoemde brief uit 1812 ook, dat 'veele winbare mannen

---

²⁰ p. 151.

²¹ Municipale raad van Schokland aan onderprefect dd 11 nov 1812, HCO, toegang 23, inventarisnummer 490.

door de conscripties zijn vertrokken, waarvan de hulpeloze vrouwen en kinderen voor rekening der gemeente achterblijven.'

DE GEVOLGEN

De problemen waarmee de Noordzeekustvissers hadden te kampen in de Franse tijd werden al spoedig duidelijk voelbaar in de portemonnee van de Schokker vissers. De aanwijzingen daarvoor in de archiefstukken zijn talrijk en zij spreken een duidelijke taal. Zo beriepen in 1807 een aantal burgers van Emmeloord, die hun belasting op het rundvee niet meer konden betalen, zich tegenover de ontvanger van de belastingen te Kampen op onvermogen ten gevolge van de 'slegte verdiensten onder de Visschers dezes Dorps'. Daardoor zijn sommigen, zo schrijven zij, ook al genoodzaakt geweest 'hun geheel of kalf-koetje' te verkopen 'uit armoede en bij gebrek aan het nodige voeder.'²² In hetzelfde jaar verloren twee vissers uit Emmeloord hun schuit die hun gezamenlijk eigendom was, waarbij één van hen omkwam. Twee gezinnen waren er nu brodeloos geworden maar hun 'bijna even zoo behoeftige mede Dorpelingen' konden de getroffen helaas weinig onderstand bieden, zo heet het in het betreffende document.²³

Een tiental jaren later, in 1818, vermeldde het rooms-katholieke armbestuur van Emmeloord dat in voorgaande jaren iedere visser, die op de Noordzee voer, na iedere reis 6 stuivers af moest dragen aan de armenkas; 'doch door meer soberheid in hun bestaan' heeft dit in de laatste jaren niet meer kunnen gebeuren, zo schreef het bestuur.²⁴

En in 1823 schreef het armbestuur van Schokland: 'het getal der huiszittende armen is in de loop der laatste twintig jaaren toegenomen wijl de vischvangst, het hoofdbestaan der ingezetenen, zelve is vermindert.'²⁵

SCHULDEN

Zo wijst alles er op dat er op Schokland in de Franse tijd een proces van verarming op gang is gekomen dat op den duur onomkeerbaar zou blijken te zijn. Na 1800 werd een neerwaartse spiraalbeweging in gang gezet waaruit het eiland zich sindsdien niet meer heeft kunnen bevrijden.

Om dat goed te kunnen begrijpen moet men stil staan bij betrekkingen in die tijd tussen de vissers enerzijds, en de patroons van de toeleveringsbedrijven voor de visserij anderzijds. In een tijd waarin er nog geen middenstands- en boeren-

---

²² GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 1.

²³ GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 1.

²⁴ GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 16, document 20.

²⁵ GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 21, document 82.

leenbanken bestonden, waren de vissers voor hun krediet vrijwel geheel afhankelijk van die toeleveranciers van de vissrijbedrijfstak, zoals de scheepsbouwers, men sprak in die tijd van scheepstimmerlieden, zeilmakers, touwslagers, smeden e.d. In gunstige jaren investeerden de vissers een groot deel van hun verdiensten in vernieuwing en reparatie van schepen, tui-gage en viswant. In slechte jaren liet men, op de pof, alleen de meest noodzakelijke vernieuwingen of reparaties uitvoeren. De patroons van de toeleveringsbedrijven waren wel bereid om dit te doen, omdat zij net zo afhankelijk van de vissers waren als de vissers van hen. En zij wisten ook dat in betere tijden de schulden, die de vissers in de slappe tijden bij hen hadden opgebouwd, wel weer vereffend zouden worden.²⁶

Maar als die betere tijden te lang uitbleven of als de economische klappen te groot werden verloren de vissers op den duur hun kredietwaardigheid. En na verloop van tijd konden zij dan nergens meer terecht, zelfs niet voor de meest noodzakelijke reparaties of vernieuwingen. Daardoor ging hun materiaal steeds verder achteruit, wat weer een negatief effect had op hun vangsten en inkomsten, want met slechte spullen vangt men uiteraard ook minder vis. En dat maakte dat zij nog minder in staat waren hun schepen in een goede staat te houden. Dat een dergelijk proces zich na de Franse tijd op Schokland heeft voorgedaan wordt uit de bronnen overduidelijk.

Een teken dat er op wijst dat de vissers op Schokland in de schulden waren geraakt krijgen we al in 1806. Het gemeentebe-stuur bespreekt dan in een vergadering een rekening van ene Jan van der Meulen, zeilemaker te Zwartsluis, die 'eenige gel-den moet hebben van onderscheidene burgers alhier woon-agtich'.²⁷ Een vijftien jaar later, in 1821, schrijft de schout van het eiland, Lucas Seidel, dat 'de schuld eisschers, tim-merlieden, zeilmakers, touwslagers, smeeden, dagelijks voor oude schuld [op Schokland] zoo veel haalen, als er immer ge-mist kan worden.' Ook al bezaten ze zelf haast niets meer, toch waren de vissers wel gedwongen hun schuldeisers zoveel mogelijk tevreden te stellen vanwege 'de noodzakelijkheid van het benodigde tot hun vaartuigen telkens opnieuw te kunnen be-komen' en, zo besluit Seidel, men zou momenteel op Schokland 'geen vier man' kunnen vinden 'welke voor die schuldeischers niet moesten vrezen'.²⁸

En twintig jaar later was de toestand op dit punt zo mogelijk nog erger geworden. Mees die in 1845 het eiland bezocht teken-de uit de mond van zijn zegslieden op Schokland het volgende op:

---

²⁶ Zie bijvoorbeeld Peter Dorleijn, Zuiderzeevisserij in beeld. Zutphen, 1987. p. 26.

²⁷ Vergadering op 17 aug 1806, GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 1.

²⁸ Schout aan Gouverneur van Overijssel dd 29 nov 1821, HCO, toegang 25, in-ventarisnummer 653.

*"Met Kerstijd, Paaschen en Pinksteren overstroomen allerlei soort van schuldenaars (gelijk zij hunne schuldeischers heeten) het land, hellingbazen, smids enz. Meestal gaan zij zeer te onvrede weder weg, daar in de laatste tien jaren nagenoeg alles doodarm is geworden en daarbij de meeste visschers met honderden guldens bezwaard zijn."*²⁹

Hoe anders daarentegen was in dit opzicht de situatie op het eiland in de jaren rond 1800. In een ander artikel op deze website staat te lezen, dat van de schepen die in die periode gebouwd zijn en waarvan er gegevens waren over de afrekening, in de meerderheid van de gevallen het schip contant kon worden betaald door de vissers van Schokland. In een minderheid van de gevallen werd het schip weliswaar gekocht op afbetaling, maar daarbij is in de bronnen geen enkel geval vermeld dat de visser niet aan zijn afbetalingsverplichtingen heeft voldaan.

HET MATERIAAL WORDT OUD EN GEBREKKIG

Zoals gezegd was een belangrijk gevolg van het in schulden geraken van de vissers dat het steeds moeilijker werd de noodzakelijke reparaties of de aanschaf van nieuw materiaal voor elkaar te krijgen. Schepen en tuig raakten daardoor steeds meer in verval. Dat dit op Schokland in en na de Franse tijd precies zo gebeurde wordt door de archiefbronnen herhaaldelijk bevestigd.

Zo probeerde een deurwaarder in 1826 geld te innen van vier vissers uit Emmeloord, die een grote belastingachterstand hadden. De functionaris moest echter met lege handen van het eiland vertrekken, want zo schreef hij, in een enigszins gebrekkig Nederlands, :

*"De schuiten welke [zich] bij hun in gebruik bevinden zijn meestal oud en vervallen en meerder [met schulden] bezwaard dan de waarde zelve en het onderhoud van dagelijks reparatie mankeert door de armoedige omstandigheid en kunnen alzo de kosten van verkoop niet renderen."*³⁰

Van ruim tien jaar later, wanneer de armoede op Schokland nog groter is geworden, dateert een brief uit 1839 van de burgemeester van Schokland aan de Commissaris der Koning te Overijssel, waarin hij een aantal mogelijkheden bespreekt voor het scheppen van meer werkgelegenheid op Schokland tot bestrijding van de grote armoede. Na verschillende mogelijkheden voor werkverschaffing onder de loep te hebben genomen, geeft de

---

²⁹ G.Mees Azn, *Schokland*, in: Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letterkunde 12 (1847) 267-330.

³⁰ Proces-verbaal van onvermogen dd 11 april 1826, GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 24, document 83.

burgemeester als zijn mening te kennen dat hij toch als de beste oplossing voor de problemen ziet een herstel van de visserijbedrijfstak en hij schrijft:

Ik beschouw het 'als een hoge noodzakelijkheid dat de vischschuiten die tegenwoordig in eene ellendigen toestand zijn' in staat gesteld worden om 'tegen het aanstaande seizoen naar de Noordzee te kunnen gaan om buiten visch te vangen, daar toch de visscherij in alle geval de hoofdzaak blijft..'

En in dat verband vermeldt hij ook dat een deel van de gelden die op Schokland in dat jaar waren binnengekomen in het kader van een landelijke liefdadigheidsactie voor de arme Schokkers, reeds voor bovengenoemd doel waren aangewend:

"Bereids is een gedeelte der gelden' welke bij de armencommissie op Schokland 'zijn binnengekomen tot dat einde besteed en [wij] hopen in het vervolg nog verder in staat gesteld te worden om dat oogmerk te bereiken hoewel er eene groote som tot dat einde noodzakelijk is."³¹

Als de armencommissie van Schokland later aan de Gouverneur verantwoording doet van de genoemde giften, schrijft zij:

Van die gelden is een gedeelte besteed om de "vischschuiten, die in eenen deerlijke staat zijn, eenigszins bruikbaar te maken; eenige zijn daardoor reeds zoo ver, dat zij de Noordzee weder bevaren; en wij hopen dat andere, die nog op de werf zitten, door de gelden die wij hun verstrekt hebben, ook zoo ver zullen komen. Het grootste gedeelte zal echter wel in eenen zeer slechten staat moeten blijven; dewijl het groote sommen zou vereischen om dezelve goed bruikbaar te maken, en de visschers, om de groote schulden die zij hebben, zonder geld bijna niets meer kunnen gedaan krijgen. De visschers hebben nog zeer weinig verdiend; er blijft bij hen nog steeds gebrek heerschen".³²

De commissie gaf het in de brief zelf al aan. Het verval van de visserijbedrijfstak op Schokland was al te ver voortgeschreden. Het deel van de liefdadigheidsgiften dat besteed kon worden aan het herstel van de visschuiten was slechts een druppel op een gloeiende plaat. Zoals ook de 600 gulden die de provincie beschikbaar stelde voor het herstel van het vistuig van de circa 60 vissersschepen die Schokland toen nog telde. Dat kwam neer op zo'n tien gulden per schip, en daarvan moest trouwens de helft nog worden terugbetaald door de Schokker

---

³¹ Burgemeester aan CdK Overijssel d.d. jan 1839, HCO, toegang 25, inventarisnummer 13145, verbaal 510.

³² Commissie aan CdK Overijssel dd 25 apr 1839, HCO, toegang 25, inventarisnummer 13161, verbaal 1751.

vissers.³³ Velen heeft die hulp dan ook niet gebaat, want weer zo'n vijf jaar later, in 1844, moest de armencommissie van Schokland aan de Gouverneur schrijven:

"Weinigen is het gelukt zoo veel te verdienen, dat zij eenige turf en aardappelen voor den winter konden op doen en dan nog niet eens toereikende voor den geheelen winter. Velen hebben reeds alles opgeteerd en zijn thans genoodzaakt tot hun [levens]onderhoud, hunne netten, zeilen enz. te verkoopen of te verpanden, om zich vooreerst van het allernoodzakelijkste te voorzien; terwijl zij zich daardoor buiten staat stellen om in het vervolg hun bedrijf uit te oefenen."³⁴

En weer vijf jaar later, in 1849, ik heb het hierboven al een keer genoemd, schreef de burgemeester van Kampen dat op Schokland het verval der visserij zo groot was geworden dat nog slechts twee schuiten van dat eiland in staat waren vis uit de Noordzee aan te voeren. 'Wij verzoeken U', zo schreef de burgemeester van Kampen vervolgens aan zijn collega op Schokland, "ons Uw gedachten mee te delen of er uitzigt zoude zijn tot herstel van de zeevischmarkt [te Kampen] door aan zoodanige visschers [op Schokland]" uit de gemeentekas van Kampen "eenige geldelijke ondersteuning te verschaffen tot reparatie hunner vaartuigen onder verpligting om hunne zeevisch uitsluitend hier ter markt te brengen ... Mocht u er iets in zien dan zouden wij graag van U vernemen wat U vindt van ... het cijfer der onkosten", zo besloot de Kamper burgemeester zijn brief aan die van Schokland.³⁵

Een schriftelijke reactie van burgemeester Gillot heb ik in het Kamper archief niet kunnen vinden. Mogelijk heeft Gillot de zaak mondeling afgehandeld met zijn Kamper confrère, of hij achtte de zaak zo hopeloos, dat hij het niet eens de moeite heeft gevonden om op het plan van Kampen in te gaan. Zeker is in ieder geval dat er van het voorstel van Kampen niets terecht is gekomen en dat het bovendien veel te laat kwam om de Schokker Noordzeekustvisserij nog te redden.

Weer enige jaren later, en vier jaar voor de definitieve ontzuiming van Schokland, schreef de commissie voor de hulpbehoevenden van het eiland dan ook aan de Commissaris der Koning in Zwolle:

De nood op Schokland heeft een hoogte bereikt 'zoo als hier nog nimmer is ondervonden'. De visvangst is mislukt. Ook de zomer-visserij die in andere 'armoedige jaren nog al een klein be-

---

³³ CdK Overijssel aan burgemeester Schokland dd 6 feb 1839, GAK/Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 37, document 71.

³⁴ De commissie tot verzorging van de hulpbehoevenden op Schokland aan CdK Overijssel dd 23 dec 1844, HCO, toegang 25, inventarisnummer 13566, verbaal 2991.

³⁵ B&W Kampen aan burgemeester van Schokland dd 20 mrt 1849 no 189, GAK, Archief gemeente Schokland, inventarisnummer 47, document 83.

staan gedurende enige tijd verschafte' heeft ook dit jaar 'bijna niets' opgebracht. Een en ander wordt verergerd door de hoge prijs van alle levensbehoeften, waardoor de vissers genoodzaakt zijn geweest 'alles te verkoopen en verpanden', zelfs de 'ijzeren platen van den haard, noodzakelijke kleederen van hun lijf, vischwant enz.' Hulp is dringend nodig voor de ongeveer 350 armen.³⁶

VISSERIJ ENIG OVERGEBLEVEN BESTAANSMIDDEL

De hierboven geschetste teloorgang van de visserij op Schokland in de eerste helft van de 19de eeuw had des te erger gevolgen, omdat deze bedrijfstak het enige middel van bestaan was op een eiland dat verder niets voortbracht. Zo schreef de burgemeester in 1841 aan de Commissaris der Koning dat de visvangst weer eens zeer ongelukkig was geweest en hij voegde daaraan toe:

"... en dewijl dit plekje moeras op zich zelven niets oplevert dat enigszins tot levensonderhoud zou kunnen strekken en alles van de vaste wal moet aangevoerd worden .. zo veroorzaakt eenen ongelukkige visscherij hier onmiddellijk eenen hogere graad van algemeene armoede."³⁷

"Dit plekje moeras dat niets oplevert dat enigszins tot levensonderhoud kan strekken" was een slachtoffer van het steeds maar oprukkende water van de zee, een proces dat al in de late Middeleeuwen in gang was gezet. In vroeger eeuwen had Schokland nog zoveel grasland bezeten dat het hooi kon exporteren naar andere streken.³⁸ In dat veel grotere Schokland woonden de boeren op terpen. Omstreeks 1800 waren er geen terpboerderijen meer en hadden de overgebleven inwoners zich teruggetrokken op de drie woonterpen op het resterende stuk grond.³⁹ Zo schreef de schout van Emmeloord in 1776:

het land op Schokland is laatste jaren *zodanig door het geweld der zee vermindert en afgeslagen* dat de inwoners, die voor kort *het hooi, nodig tot wintervoer voor hun koebeesten, zelfs konden winnen en uit het land maijen*, daar nu niet meer toe in staat zijn. Men moet thans het hooi

---

³⁶ Commissie voor de verzorging van de hulpbehoevenden op Schokland aan CdK Overijssel dd 10 dec 1855, HCO, toegang 25, inventarisnummer 14311, verbaal 4337. Onderstreping door auteur van dit artikel.

³⁷ Burgemeester aan CdK Overijssel dd 5 mei 1841, HCO, inventarisnummer 13308, verbaal 1573.

³⁸ L. Nooter, *Op Schokland*, in *Eigen Haard* 1903. Overgenomen in *Schokker Erf*, nr 25, jan. 1994.

³⁹ P.J.Bouman, *Het verlaten eiland*. Apeldoorn z.j., p. 23.

van elders betrekken hetgeen elk jaar op een verlies van 1200 gulden komt.⁴⁰

Toch telde Schokland rond 1800 nog ruim honderd koeien en kon men hooischelven op de woonterpen aantreffen. Maar na de grote stormramp van 1825 was het met de veehouderij op Schokland definitief gedaan.⁴¹ Bij die storm was de dijk aan de westkant van het eiland bezweken. Deze dijk was te hoog en te zwaar gebleken voor de slappe veenbodem. De nieuwe dijk die na 1825 werd aangelegd was veel lager en sterk glooiend gemaakt. Deze dijk kon het zeewater wel tegenhouden bij normaal peil, maar niet bij hoge waterstanden; dan stroomde het water over de dijk. Een systeem van kleppen in de dijk moest er dan voor zorgen dat dit water weer naar zee werd afgevoerd. Maar dat kon niet voorkomen dat op het lage westelijke deel van het eiland moerassen ontstonden en dat de weilanden hier totaal ongeschikt werden voor veeteelt. Mees die het eiland in 1840 bezocht kon dan ook constateren dat er op heel Schokland nog maar vijf koeien en wat schapen rond liepen.⁴²

Ook de katoenweverij die eind jaren-1830 op Schokland werd opgericht, als alternatief voor de kwijnende visserij en het gebrek aan agrarische inkomstenbronnen, bood uiteindelijk geen soelaas.⁴³ Die weverij leverde uiteindelijk niet veel meer op dan wat geringe bijverdiensten voor kinderen van vissers en deze vormden geen afdoende oplossing voor het armoedeprobleem op het eiland. De oorzaken van het geringe succes van die weverij waren velerlei. Zo waren er te weinig gebouwen op het kleine eiland waarin men zo'n bedrijf kon vestigen. Bovendien hadden de weinige gebouwen die er waren veel onderhoud nodig vanwege de wind en de zee waaraan alles op het kleine eiland bloot stond. Het was dan ook moeilijk om ondernemers te vinden die bereid waren op het eiland te investeren. Een paar jaar vòòr de ontruiming van Schokland was de weverij stil gelegd bij gebrek aan voldoende economisch resultaat en stonden de bewoners van Schokland nu helemaal met lege handen.

---

⁴⁰ Geciteerd bij Wim Veer, *Boeren op Emmeloord*, in: Schokker Erf, nr 58, jan. 2005.

⁴¹ Bouman, pp. 28, 51.

⁴² G. Mees Azn, *Schokland*, in: Overijsselsche almanak voor oudheid en letterkunde 12 (1847), p. 307.

⁴³ Zie hiervoor A. Pieter E. Korver, *De calicotsweverij van Schokland 1839-1858*. Lelystad 2007. (Nieuw Land Erfgoedcentrum/Uitgeverij De Twaalfde Provincie).

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

Het door mij onderzochte archiefmateriaal over Schokland geeft een goed beeld van het hoe en waarom van de ondergang van de, eertijds zo bloeiende, visserijbedrijfstaking op Schokland in de eerste helft 19de eeuw. Een ontwikkeling die uiteindelijk zou resulteren in de ontruiming van 1859. Het archiefmateriaal maakt ook overduidelijk dat die neergang begonnen is tijdens, en veroorzaakt werd door, de Franse overheersing.

De vraag echter, waarom Schokland zich van de klap, die haar in de Franse tijd is toegediend, niet heeft kunnen herstellen en andere Zuiderzeehavens, zoals bijvoorbeeld Urk en Huizen, wel, kan niet beantwoord worden op basis van het aanwezige bronnenmateriaal.

De nu volgende veronderstelling lijkt mij echter alleszins aannemelijk. Juist omdat Schokland rond 1800 zo'n vooraanstaande plaats innam in de Noordzeekustvisserij kreeg het eiland door de belemmering van de toegang tot de Noordzee in de Franse tijd, relatief zwaardere klappen dan die andere vissersplaatsen die zich in die tijd nog in hoofdzaak beperkten tot de visserij op de Zuiderzee. Daardoor hadden laatstgenoemden minder te lijden van de Franse maatregelen. Maar juist omdat Schokland in de Franse tijd meer te lijden had deed de neerwaartse spiraal van armoede en het in schulden geraken, en van de achteruitgang van de schepen enz., er zich heviger gelden dan elders, en wel in zo'n mate, dat de eenmaal op gang gekomen neerwaartse spiraal onomkeerbaar was geworden. Daarbij kwam tenslotte dat het Schokland geheel ontbrak aan andere bestaansmiddelen dan de visserij, in welk opzicht het ook sterk in het nadeel was ten opzicht van de andere visserijhavens van de Zuiderzee.

Dit is een bijgewerkte versie van een artikel dat eerder is verschenen in het blad *De Vriendenkring. Cultuurhistorisch Tijdschrift voor Flevoland*, 43ste jaargang nr. 1, voorjaar 2003.

Het laatst bewerkt mei 2008.